

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 18, Αρ. 2 (2022)

Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology

Ιστορική έρευνα και ψηφιακές δεξιότητες σε πολιτιστικό πρόγραμμα για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, κατά την περίοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Παναγιώτης Αναστασόπουλος, Τριανταφυλλιά Κανάρη

doi: [10.12681/jode.27778](https://doi.org/10.12681/jode.27778)

Copyright © 2022, Παναγιώτης Αναστασόπουλος, Τριανταφυλλιά Κανάρη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ιστορική έρευνα και ψηφιακές δεξιότητες σε πολιτιστικό πρόγραμμα για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, κατά την περίοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Historical research and digital skills in a cultural program on the 200th anniversary of the 1821 Greek Revolution, during the distance learning period

Παναγιώτης Αναστασόπουλος

Γεωλόγος M.Sc.

Υποδιευθυντής 4^{ου} Γυμνασίου Νέας Ιωνίας Αττικής

anpan@sch.gr

Τριανταφυλλιά Κανάρη

Δρ. Ιστορίας ΠΕ02

4^ο Γυμνασίου Νέας Ιωνίας Αττικής

trkanari@yahoo.gr

Summary

The year of 2021 is a fundamental historic milestone, marking 200 years since the inception of the Greek Revolution of 1821, which led to the creation of the modern Greek state. Commemorating this anniversary, during the school year 2020-2021, the 4th Gymnasium of Nea Ionia, Attica Greece, implemented a cultural program, entitled “Illustration of the national liberation Struggle of 1821 and its imprint in literature”. Students of the 3rd grade, aged 14 -15 years old, participated in the program as the topic is relevant to the curriculum of the History and Literature lessons of the 3rd grade. The program was implemented exclusively through distance learning using digital tools, as face-to-face education was suspended for most of this school year in order to limit the spread of Covid-19.

Teachers had to make all the necessary changes while familiarizing themselves with the means, techniques and methods of distance learning, to ensure a positive learning experience for the students. Online tools were used in order to create digital wall-charts, collaborative documents and free software to create a short documentary. In addition, all the work produced was published on the school’s website (<http://4gym-n-ionias.att.sch.gr>). The communication of the project team was carried out through the Cisco Webex Meetings videoconferencing application and the asynchronous e-learning environment eclass (eclass.sch.gr).

During the 19th century, paintings and drawings were the only tools for depicting events of Greek revolution. Our cultural program aimed to present the struggle for liberation and independence through the iconographic material produced by the European painters of that century. We used digital online walls in order to gather as many as possible paintings referred to the revolution. In particular, we used the most popular websites that offer free digital wall-board services. Lino (<https://en.linoit.com>) and Padlet (<https://el.padlet.com>), which are web 2.0 tools and quite similar to applications of “cloud computing” technology. Both are online collaboration sites that allow users to create electronic post-it notes online on a common digital wall-panel. These notes can contain text, images and videos. After

completing the first two wall-chats, students were asked to choose the website they would prefer. The questionnaire result was 70% in favor of Padlet, compared to 30% in favor of Lino.

The images were collected from important museums and private collections in Greece, France, the United Kingdom and USA which present their content online. The collected images were arranged into five sections on an equal number of digital wall-panels on the following topics: i. the painters of the liberation struggle, ii. portraits of Greek fighters, iii. events on land, iv. naval battles and events, and v. the sieges and the breakout of Messolonghi.

The spirit of Revolution and the desire for independence was not limited to the Greeks, as many Europeans strongly identified with the Greek struggle against Ottomans occupation. Thus, Ionians poets, the Greek diaspora and philhellenic European literature (including Russian) supported the 1821 Struggle with persuasive speeches, romances, poems, prose and novels. The material was vast and so it was treated as an indicative selection of Greek and European literary extracts focusing on the 1821 Struggle. To gather the excerpts of the literary texts, we used the Google Drive data cloud environment and specifically the Google Docs collaborative document service. The texts were arranged into the following sections: (a) pre-revolutionary texts and songs, (b) revolutionary prose, (c) folk songs, (d) poetry of the revolution. The collected material was published on the school's website.

The program concluded with the documentary film entitled "Images of the 1821 Struggle raise Europeans' awareness". It was created by a five-member team. None of the team had previous experience in film production. The students argue that the European Romantic painting of 19th century influenced the policy of the Great Powers of Europe on the Greek cause. The long bloody struggle presented by European Romantic painters played an important role in the emergence of the philhellenic movement, which shifted the political balance decisively in favor of Greek independence. The group of students selected the works of art that exerted a huge influence on public opinion in 19th century in Europe, especially during the period 1821-1828, and found out the painters' affiliation with the national uprising through volunteer fighters and philhellenic liberal personalities.

The documentary screenwriting team studied the major events of the war of Greek independence. They had to write the screenplay for the short film. It should be noted that the narration had to be very concise, but in a conversational tone. They embedded the scenario text with narrative images related to the events. They used OpenShot Video Editor, a free open source video editing software. The audio editing (the recording of the script by the students and the soundtrack of the documentary) was done with the Audacity software. The soundtrack was taken from the work 113 "The Ruins of Athens" composed by Ludwig van Beethoven.

The creation of the documentary, as well as the entire program, was carried out in accordance with all the rules laid down by the state to limit the spread of Covid-19 and to protect all the participants. For this reason, the group meetings were held online, through the Cisco Webex Meetings video conferencing application, which made it quite difficult to create the documentary. The documentary was uploaded to the website www.youtube.com (acquiring the address <https://youtu.be/q8mzdM9a4k0>), as well as to the film repository of the Panhellenic School Network (<https://video.sch.gr>). It was then embedded into the school's website.

Today schools and teachers are struggling to adopt online-based solutions for teaching, trying to address the extremely important issue of developing digital skills

in classrooms. The actions of our cultural program have confirmed the need to integrate this type of project in education. It aimed both to enhance interest in classical subjects such as history and literature, and to cultivate skills in modern technology. The project educated and entertained the participants, encouraged collaborations and developed and refined technology skills. Through the experience of implementing the program, students enriched their historical and literary knowledge, learned how to conduct an effective and valid literature search on the internet. They also practiced using digital tools to create a complex project. In addition, they showed willingness, patience, and ingenuity in activities that differed from the formal classroom, even during the painful period of quarantine and closed school and felt satisfaction and pride with the successful completion of the project.

Περίληψη

Το 2021 συμπληρώθηκαν 200 χρόνια από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα του 1821. Με αφορμή αυτή την επέτειο, κατά το σχολικό έτος 2020-2021, στο 4ο Γυμνάσιο Νέας Ιωνίας Αττικής υλοποιήσαμε Πρόγραμμα Πολιτιστικών Θεμάτων, με τίτλο «Η εικονογράφηση του αγώνα εθνικής απελευθέρωσης του 1821 και το αποτύπωμά του στη λογοτεχνία». Σε αυτό έλαβαν μέρος 16 μαθήτριες και μαθητές ενός τμήματος της Γ΄ τάξης Γυμνασίου, λόγω του θέματος, που ήταν σχετικό με την ύλη των μαθημάτων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας της Γ΄ τάξης. Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε αποκλειστικά μέσω τηλεκπαίδευσης, καθώς η δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία είχε ανασταλεί στο μεγαλύτερο μέρος του σχολικού έτους 2020-21, προκειμένου να περιοριστεί η εξάπλωση της νόσου Covid-19. Περιελάμβανε τη συμπλήρωση θεματικών ψηφιακών πινάκων με προσωπογραφίες Ελλήνων και Ευρωπαίων εικαστικών καλλιτεχνών του 19ου αιώνα, οι οποίοι εικονογράφησαν τον αγώνα ανεξαρτησίας, καθώς και με τα έργα τους που αφορούσαν τους Έλληνες αγωνιστές, γεγονότα στην ξηρά και στη θάλασσα. Επίσης, συγκεντρώθηκαν επιλεγμένα έργα Ελλήνων και Ευρωπαίων λογοτεχνών του 19ου αιώνα που αναφέρονται στην Επανάσταση του 1821. Τέλος, εκπονήθηκε ντοκιμαντέρ με θέμα τα έργα των Ευρωπαίων ζωγράφων που αφύπνισαν την Ευρωπαϊκή πολιτική ως προς την στάση της απέναντι στον απελευθερωτικό αγώνα. Η υλοποίηση του προγράμματος απαιτούσε ιστορική, μουσειακή, βιβλιογραφική έρευνα, σύνθεση κειμένων, χρήση ελεύθερων ψηφιακών εργαλείων.

Λέξεις-κλειδιά

Πολιτιστικό πρόγραμμα, Επανάσταση 1821, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Ιστορία, εικονογράφηση, padlet, ντοκιμαντέρ.

Εισαγωγή

Τα προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων είναι δυνατό να πραγματοποιούνται από τα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, εντός και εκτός του σχολικού χώρου, και αποσκοπούν «στην πνευματική ανάπτυξη, στην αισθητική καλλιέργεια, στη δημιουργική έκφραση των μαθητών και στην ευαισθητοποίησή τους σε θέματα που αφορούν το στενότερο και ευρύτερο περιβάλλον τους». Τα αντικείμενα των δραστηριοτήτων αυτών είναι τα πολιτιστικά θέματα, η περιβαλλοντική εκπαίδευση και η αγωγή υγείας και πραγματοποιούνται κατόπιν έγκρισής τους από τις επιτροπές σχολικών δραστηριοτήτων των Διευθύνσεων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Υπ.Ε.Π.Θ, 1992). Το έτος 2021 συμπληρώθηκαν 200 χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, που είχε στόχο την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους

κατακτητές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Για να τιμήσουμε αυτή την επέτειο, στο 4ο Γυμνάσιο Νέας Ιωνίας Αττικής αποφασίσαμε να υλοποιήσουμε Πρόγραμμα Πολιτιστικών Θεμάτων με τίτλο «Η εικονογράφηση του αγώνα εθνικής απελευθέρωσης του 1821 και το αποτύπωμά του στη λογοτεχνία». Η χρονική διάρκεια υλοποίησης του παραπάνω προγράμματος σχολικών δραστηριοτήτων ήταν 6 μήνες, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2020-21, από το Νοέμβριο 2020 μέχρι και τον Απρίλιο 2021. Εξαιτίας των μέτρων περιορισμού της διασποράς της νόσου Covid-19 που όρισε η πολιτεία, η μαθητική ομάδα που υλοποίησε το πρόγραμμα έπρεπε να αποτελείται από μαθήτριες και μαθητές ενός μόνο σχολικού τμήματος (Υ.ΠΑΙ.Θ., 2020). Έτσι, στη μαθητική ομάδα συμμετείχαν αρχικά δεκαέξι (16) από τις/τους είκοσι τρεις (23) μαθήτριες και μαθητές ενός τμήματος της Γ΄ Γυμνασίου. Μέχρι το τέλος όμως συμμετείχαν ενεργά δώδεκα (12) μαθήτριες και μαθητές, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν υψηλών σχολικών επιδόσεων. Υπεύθυνοι εκπαιδευτικοί-μέλη της παιδαγωγικής ομάδας του προγράμματος ήταν οι υπογράφωντες το παρόν άρθρο.

Η δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία ανεστάλη για μεγάλο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα, όπως σε πολλές χώρες του κόσμου, εξαιτίας της πανδημίας που προκάλεσε η νόσος Covid-19. Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2020-21, προκειμένου να περιοριστεί η διασπορά της νόσου, ελήφθησαν μέτρα περιορισμού της κυκλοφορίας των πολιτών και αποφασίστηκε η αναστολή λειτουργίας των Γυμνασίων και Λυκείων Γενικής Εκπαίδευσης της Ελλάδας από τις 9 Νοεμβρίου 2020 (Κ.Υ.Α. Δ1α/Γ.Π.οικ.71342/6-11-2020). Στα Γυμνάσια του Νομού Αττικής η δια ζώσης λειτουργία ξεκίνησε πάλι στις 10 Μαΐου 2021. Συνεπώς, το μεγαλύτερο διάστημα του σχολικού έτους 2020-21 οι σχολικές μονάδες του Νομού Αττικής είχαν αναστείλει τη δια ζώσης εκπαιδευτική λειτουργία τους. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτέλεσε επιβεβλημένη ανάγκη, αλλά και πολύ καλή λύση μέσα στις συνθήκες της πανδημίας και τους περιορισμούς που αυτή δημιούργησε, ώστε να συνεχιστεί η μαθησιακή διαδικασία με τον κατά το δυνατόν καλύτερο τρόπο. Κατά συνέπεια το πρόγραμμα πολιτιστικών θεμάτων υλοποιήθηκε αποκλειστικά με μεθόδους και εργαλεία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

1. Αξιοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Τα εκπαιδευτικά συστήματα σε διεθνές επίπεδο κλήθηκαν να επωμισθούν σε ελάχιστο χρόνο την ευθύνη της μετάβασης σε ένα νέο περιβάλλον υποστήριξης της μάθησης στο σπίτι σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (Αναστασιάδης, 2020). Η πανδημία της νόσου Covid-19 υποχρέωσε το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να αντιμετωπίσει την πρόκληση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, το έθεσε απότομα στην ψηφιακή εποχή και υποχρέωσε τους εκπαιδευτικούς να διδάξουν σε ένα σύστημα για το οποίο δεν ήταν προετοιμασμένοι (Χαρίση, 2021). Η μετατροπή της εκπαίδευσης σε εξ αποστάσεως μέσω διαδικτύου δυνητικά επιτρέπει την ευελιξία της διδασκαλίας και της μάθησης στον χώρο και στον χρόνο, ωστόσο η ταχύτητα με την οποία συνέβη αυτή η μετάβαση ήταν πρωτοφανής (Hodges, Moore, Lockee, Trust & Bond, 2020).

Σύμφωνα με τους Camacho et al. (2020, όπως αναφέρεται από τον Αναστασιάδη, 2020, σελ. 27) ο εκπαιδευτικός οφείλει να προβεί σε όλες τις απαραίτητες αλλαγές, προσαρμογές στα μέσα, τις τεχνικές και τις μεθόδους, με όρους ευελιξίας και προσβασιμότητας, προκειμένου, στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, οι εκπαιδευόμενοι να αποκομίσουν θετικές εμπειρίες μάθησης. Συγχρόνως, σύμφωνα με τον Αναστασιάδη (2020), το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας κλήθηκε να αντιμετωπίσει την πανδημία Covid-19 υπό δυσμενείς συνθήκες (υποχρηματοδότηση,

υστέρηση σε υποδομές και προσβασιμότητα σε διαδικτυακά περιβάλλοντα μάθησης, ελλιπή επιμόρφωση σχετικά με την παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ κλπ.). Εντούτοις, κατάφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα να ανταποκριθεί σε έναν σημαντικό βαθμό στις τεχνολογικές απαιτήσεις της νέας πραγματικότητας.

Σε αντίθεση με την τριαδική σχέση εκπαιδευτή, εκπαιδευομένου και περιεχομένου, που χαρακτηρίζει τη συμβατική εκπαίδευση, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση διαμορφώνεται από μια τετραδική σχέση με άξονες τον εκπαιδευτή, τον εκπαιδευόμενο, το εκπαιδευτικό υλικό και το μέσο. Ζητούμενο είναι ο σωστός σχεδιασμός ηλεκτρονικών περιβαλλόντων μάθησης για την επίτευξη εκπαιδευτικών στοχοθεσιών (Σοφός, 2015). Εκτός από τη διδακτική διαδικασία παροχής πληροφοριών, ο εκπαιδευτικός πρέπει να οργανώσει κατάλληλα περιβάλλοντα και διαδικασίες μάθησης και να καλλιεργήσει τις ικανότητες των μαθητών στην αντιμετώπιση των νέων συνθηκών (Χαρίση, 2021). Ένα σημαντικό μάθημα που διδαχθήκαμε από την πανδημία είναι ότι η εκπαίδευση δεν αφορά μόνο το πώς να διδάξουμε τους μαθητές ένα επιστημονικό αντικείμενο, αλλά το πώς να τους βοηθήσουμε να αναπτύξουν τις δικές τους δεξιότητες και τα εργαλεία που τους χρειάζονται για να περιηγηθούν με αυτοπεποίθηση σε έναν ολοένα πιο περίπλοκο και ασταθή κόσμο (Σλάιχερ, 2021).

Στην Ελλάδα, σε όλο το χρονικό διάστημα αναστολής της λειτουργίας των σχολικών μονάδων, εφαρμόστηκε σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση μέσω του περιβάλλοντος τηλεδιασκέψεων Cisco Webex Meetings (Υ.ΠΑΙ.Θ., 2020). Παράλληλα λειτούργησαν τα περιβάλλοντα ασύγχρονης εκπαίδευσης «η-τάξη» (eclass.sch.gr) και «e-me» (e-me.edu.gr), στα οποία είχαν πρόσβαση εκπαιδευτικοί και μαθητές/τριες με λογαριασμούς του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου.

2. Υλοποίηση του προγράμματος πολιτιστικών θεμάτων

Όπως αναφέραμε, το θέμα του προγράμματος ήταν «Η εικονογράφηση του αγώνα εθνικής απελευθέρωσης του 1821 και το αποτύπωμά του στη λογοτεχνία». Οι μαθητές/τριες αναζήτησαν πίνακες ζωγραφικής με προσωπογραφίες Ελλήνων και Ευρωπαίων εικαστικών καλλιτεχνών του 19ου αιώνα, οι οποίοι εικονογράφησαν τον αγώνα ανεξαρτησίας, καθώς και έργα τους με θέματα προσωπογραφίες Ελλήνων αγωνιστών, γεγονότα του απελευθερωτικού αγώνα στην ξηρά και στη θάλασσα. Επίσης διερεύνησαν λογοτεχνικά κείμενα και δημοτικά τραγούδια της εποχής του αγώνα. Τέλος, δημιούργησαν ένα ντοκιμαντέρ, διάρκειας 10 λεπτών, με θέμα τα έργα Ευρωπαίων ζωγράφων και την επίδραση που είχαν στη στάση των Ευρωπαϊκών κυβερνήσεων απέναντι στην Επανάσταση και την τελική έκβαση του αγώνα.

Λόγω των συνθηκών, το πολιτιστικό πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά με τη χρήση ψηφιακών εκπαιδευτικών εργαλείων. Χρησιμοποιήσαμε διαδικτυακά εργαλεία δημιουργίας ψηφιακών πινάκων-τοιχών, συνεργατικά έγγραφα, λογισμικά ελεύθερης χρήσης για τη δημιουργία του ντοκιμαντέρ μικρού μήκους, ενώ το σύνολο των εργασιών που εκπονήθηκαν δημοσιεύτηκε στον ιστότοπο του σχολείου (<http://4gym-n-ionias.att.sch.gr>). Η επικοινωνία της ομάδας του προγράμματος πραγματοποιείτο μέσω της εφαρμογής τηλεδιασκέψεων Cisco Webex Meetings και του περιβάλλοντος ασύγχρονης εκπαίδευσης η-τάξη (eclass.sch.gr), στην οποία είχε δημιουργηθεί τμήμα με τους/τις μαθητές/τριες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Σύμφωνα με τον Κόμη (2014, όπως αναφέρεται από την Κωνσταντινίδου, 2017, σελ. 12) ως «εργαλείο» ορίζεται «κάθε αντικείμενο, μηχανισμός ή εξάρτημα που διευκολύνει την εκτέλεση μίας εργασίας». Η Hart (2014, όπως αναφέρεται από την Κωνσταντινίδου, 2017, σελ. 13), επισημαίνει ότι «εργαλείο μάθησης είναι κάθε

πρόγραμμα (software) ή διαδικτυακή υπηρεσία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στα πλαίσια της αυτομάθησης ή της διδασκαλίας και εκπαίδευσης».

Τα τελευταία χρόνια με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, η υποστηριζόμενη από υπολογιστή συνεργατική μάθηση (Computer Supported Collaborative Learning-CSCCL) χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο όρος αυτός αναφέρεται στην αποτελεσματική υπολογιστική υποστήριξη των μαθητών να μαθαίνουν μαζί (Κατμάδα, Πολιτόπουλος & Χονδρούλη, 2015). Έχουν δημιουργηθεί σύγχρονα ψηφιακά εργαλεία στο διαδίκτυο, νέα λογισμικά και εφαρμογές με ομαδοσυνεργατικά περιβάλλοντα, που συνδυάζουν στοιχεία της ηλεκτρονικής και της συνεργατικής μάθησης (Μπούρας, 2014). Οι έρευνες καταδεικνύουν πως η συνεργατική μάθηση με την υποστήριξη υπολογιστών (CSCL) συμβάλλει στην ενεργοποίηση και κινητοποίηση της μάθησης. Στο πεδίο της τεχνολογικά υποστηριζόμενης μάθησης χρησιμοποιούνται ευρέως οι εφαρμογές του «υπολογιστικού νέφους» (cloud computing), οι οποίες επιτρέπουν την πρόσβαση σε διαδικτυακές υπηρεσίες από οπουδήποτε, υπόσχονται επεκτασιμότητα, αυξημένη διαθεσιμότητα και μείωση του κόστους (Gonzalez-Martinez, Bote-Lorenzo, Gomez-Sanchez & Cano-Parra, 2015).

2.1 Σύνδεση με τα προγράμματα σπουδών

Το πρόγραμμα πολιτιστικών θεμάτων που υλοποιήθηκε συνδέεται με τη θεματική ενότητα «η Ελληνική Επανάσταση και τα εθνικά και φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη» του μαθήματος της Ιστορίας της Γ΄ τάξης Γυμνασίου, σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Σε αυτά ορίζεται και ο γενικός σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος: οι μαθητές/τριες να αποκτήσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που θα τους οδηγήσουν «στην ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης... στην εξέταση αιτιών και αποτελεσμάτων... στην κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις» (Υπ.Ε.Π.Θ., 2003, σελ. 183).

Επίσης, το πολιτιστικό πρόγραμμα συνδέεται με το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Γ΄ τάξης Γυμνασίου και τη θεματική ενότητα «ο 19ος αιώνας ως το 1880». Σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Υπ.Ε.Π.Θ., 2003) «η προσέγγιση των λογοτεχνικών έργων διεγείρει τη βιωματική συμμετοχή των μαθητών, καλλιεργεί μία σταθερή σχέση με τη λογοτεχνία και την ανάγνωση, ευαισθητοποιεί, εμπλουτίζει την εμπειρία, αναπτύσσει τη φαντασία, καλλιεργεί τη γλώσσα και αφυπνίζει καλλιτεχνικές δεξιότητες» (σελ. 63). Σκοπός επίσης είναι οι μαθητές «να συνειδητοποιήσουν την εσωτερική σχέση λογοτεχνίας - ιστορίας» (σελ. 71).

Τέλος, το ιστορικό ντοκιμαντέρ που δημιουργήθηκε συνέδεσε το περιεχόμενό του με διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα: Ιστορία, Εικαστικά, Μουσική, Πληροφορική, Νέα Ελληνική Γλώσσα.

2.2 Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Να κατορθώσουν οι μαθήτριες και οι μαθητές:

- να χρησιμοποιήσουν τις ιστορικές τους γνώσεις για να δημιουργήσουν με ελεύθερη επιλογή δικά τους έργα, αποτελώντας μέλη μίας ομάδας,
- να αυτενεργήσουν ερευνώντας οι ίδιοι ειδικά θέματα, που ξεπερνούν την παραδοσιακή διδασκαλία του αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων της Ιστορίας και της Νεοελλ. Λογοτεχνίας στην τάξη και παράλληλα να εμβαθύνουν στις γνώσεις τους με ψυχαγωγικό και παιγνιώδη τρόπο, συνδυάζοντας δύο διαφορετικές επιστήμες και εξάγοντας σύνθετα συμπεράσματα,

- να γνωρίσουν και να εφαρμόσουν τη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας, παραθέτοντας πληροφορίες και αναφέροντας τις πηγές τους,
- να επισκεφθούν διαδικτυακά μουσεία της Ελλάδας, της Ευρώπης και της Αμερικής, στα οποία εκτίθενται τα έργα, ιστοτόπους στους οποίους παρουσιάζονται και να επιλέξουν αυτά που αντιστοιχούν στο θέμα που ερευνούν,
- να χρησιμοποιήσουν ομαδοσυνεργατικά εργαλεία τεχνολογίας web 2.0, εν προκειμένω, το Padlet και το Lino για τη δημιουργία ψηφιακών πινάκων, το Google Docs για τη συγκέντρωση λογοτεχνικών κειμένων, καθώς και ελεύθερα λογισμικά, όπως το OpenShot Video Editor και το Audacity, για την δημιουργία του ιστορικού ντοκιμαντέρ,
- να αναπτύξουν δεξιότητες επιστημονικής έρευνας, χρήσης ψηφιακών εργαλείων, συνεργασίας, αισθητικής κρίσης και γόνιμου προβληματισμού επί ιστορικών γεγονότων και συμπεριφορών, εντέλει, να συναρμόσουν διαφορετικές εκδοχές μάθησης: διαθεματικότητα, τεχνολογία, εξειδίκευση.

2.3 Ιστορία και μουσειακή εκπαίδευση

Η Ιστορία είναι ένα μάθημα που έχει συνδεθεί παραδοσιακά με τη στείρα αποστήθιση γνώσεων, η δε Επανάσταση του 1821 αποτελεί ένα ακόμη συμπυκνωμένο κεφάλαιο στο σχολικό βιβλίο της Γ' τάξης Γυμνασίου. Ωστόσο, οι εναλλακτικές μέθοδοι μάθησης και εκπαίδευσης έχουν κερδίσει έδαφος στη σύγχρονη διδασκαλία βασιζόμενες στη βιωματική, ευρετική και αφηγηματική-διαλογική ψυχοπαιδαγωγική (Πουρκός, 2016). Εναλλακτικά, η Ιστορία διδάσκεται με χρήση φύλλων εργασίας, όπως και με εφαρμογή και αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη με διαδραστικές ασκήσεις ή θεματικές που αφορούν διαφορετική ύλη από τη διδακτέα της οικείας τάξης (Κανταράκη, 2012). Σημαντική εξέλιξη στην παραδοσιακή δασκαλοκεντρική διδασκαλία της Ιστορίας προσφέρει η μουσειακή εκπαίδευση, η οποία απαντά κυρίως στα αναβαθμισμένα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων, που αντιστοιχούν ή όχι στην διδακτέα ύλη.

Ο εξαιρετικά σημαντικός ρόλος της μουσειακής παιδείας (υπό την έννοια της μετάδοσης του πολιτισμού) τεκμαίρεται από τη διεθνή βιβλιογραφία και από πολύ νωρίς ως προς τη θετική της σχέση με τη μάθηση, τη δημιουργία, τη συμμετοχή, τα αναλυτικά προγράμματα στην τυπική και την άτυπη εκπαίδευση, την καλλιέργεια της αισθητικής, των παραστατικών τεχνών, του ιστορικού γραμματισμού, και της ιστορικής ενσυναίσθησης (Νικονάνου, Μπουνιά, Φιλιππουπολίτη, Χουρμουζιάδη & Γιαννούτσου, 2015).

Η αναστολή λειτουργίας των μουσείων λόγω της πανδημίας και η αδυναμία επίσκεψής τους ξεπεράστηκε με την εικονική περιήγηση που διαθέτουν πολλά μουσεία και το ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό για την Επανάσταση του 1821 (π.χ. Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Μπενάκη, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο). Με αυτόν τον τρόπο, οι μαθήτριες και οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να αποκτήσουν τη γνώση συγκεκριμένων γεγονότων και παράλληλα να έχουν μία καθολική επόπτευση της Επανάστασης των Ελλήνων. Ακολούθως, η ωξυμμένη κρίση τους, με τη συνδρομή της εξειδικευμένης βιβλιογραφίας, συνέβαλε στη σύνταξη του αφηγηματικού κειμένου και στην επιλογή των έργων για την εικονογράφηση του ντοκιμαντέρ που αφορά τη στάση της Ευρώπης απέναντι στον αγώνα και την επίδραση των εικαστικών έργων Ευρωπαίων ζωγράφων της εποχής.

2.4 Εικονογράφηση του απελευθερωτικού αγώνα

Η γνώση της ιστορίας είναι αναγκαία για την κατανόηση της εικονογραφίας του αγώνα, θεμελιώδης όμως είναι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τον 19ο αιώνα τα

επαναστατικά γεγονότα οι εικαστικοί σύμφωνα με την αρχή του Erwin Panofsky (1991), την οποία έλαβαν υπ' όψιν οι μαθητές/τριες κατά την αναζήτηση των έργων. Τον 19ο αιώνα δεν υπήρχε άλλος τρόπος αποτύπωσης των γεγονότων με μορφή εικόνας παρά μόνο η τέχνη και κυρίως η ζωγραφική. Η τέχνη, παράλληλα με την ιστορία, έχει συμβάλλει να γνωρίσουμε στοιχεία της Ελληνικής Επανάστασης. Στο πολιτιστικό πρόγραμμα καταβλήθηκε προσπάθεια να παρουσιαστεί ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων μέσω του εικονογραφικού υλικού που έχει δημιουργήσει η τέχνη της ζωγραφικής. Το υλικό αυτό οφείλεται κυρίως σε Ευρωπαίους περιηγητές, οι οποίοι αποτύπωσαν τις εντυπώσεις τους σε σχέδια και πίνακες ζωγραφικής (π.χ. L. Dupré, A. Friedel κ.ά.). Επίσης, οφείλεται σε Ευρωπαίους φιλέλληνες που έλαβαν, με διάφορους τρόπους, μέρος στα γεγονότα (π.χ. K. Krazeisen κ.ά.). Έργα συνέθεσαν και μεγάλοι ζωγράφοι της εποχής εκείνης (π.χ. E. Delacroix, F. de Lansac, C. Langlois, A. Scheffer κ.ά.), τα οποία παρουσιάζονταν στη συνέχεια σε εκθέσεις στις Ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (κυρίως στο Παρίσι) και συνετέλεσαν σε μεγάλο βαθμό στην άνοδο του φιλελληνισμού, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά ακόμα και σε άλλα μέρη της Γης. Κατά τη μετεπαναστατική περίοδο υπήρξαν αρκετοί ζωγράφοι (π.χ. P. von Hess, Δ. Τσόκος, Θ. Βρυζάκης, Ν. Γύζης, Π. Ζωγράφος κ.ά.), που συνέθεσαν έργα στηριζόμενοι σε προσωπική εμπειρία, ή σε αφηγήσεις άλλων αυτοπτών μαρτύρων.

Μειονέκτημα του εικονογραφικού υλικού αποτελεί η αποσπασματικότητά του και τα πολλά κενά στην εικαστική αναπαραγωγή προσώπων. Ελάχιστοι από τους αγωνιστές της Μακεδονίας, της Κρήτης και άλλων περιοχών αποτυπώθηκαν σε έργα τέχνης, καθώς στις περιοχές αυτές η Επανάσταση δεν είχε αίσιο αποτέλεσμα και βυθίστηκαν σε καθεστώς δουλείας ακόμη βαρύτερο. Λείπουν όμως και απεικονίσεις πολλών αγωνιστών της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας. Ωστόσο, η σημασία του υλικού αυτού είναι τεράστια στην προσπάθεια καταγραφής των γεγονότων και στη διατήρηση της μνήμης τους στους νεότερους.

Η βιβλιογραφία για την εικονογράφηση της Επανάστασης του 1821 είναι πλούσια, ώφειλε ωστόσο να είναι προσιτή και εύληπτη από τις μαθήτριες και τους μαθητές της Γ' τάξης Γυμνασίου. Οι κατάλογοι των μουσείων (ΙΕΕ 1975 τ. ΙΑ' και ΙΒ', Δελτηβορριάς 2000, Επτά Ημέρες Καθημερινής) ήταν το έναυσμα για την αναζήτηση των πινάκων στους ιστοτόπους των μουσείων στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και στην Αμερική. Οι περισσότεροι πίνακες ζωγραφικής αναζητήθηκαν στους ιστοτόπους ελληνικών και ξένων μουσείων, όπου είναι αναρτημένοι, μαζί με πληροφορίες για τα γεγονότα που αναπαριστούν και με ελεύθερη πρόσβαση.

Προκειμένου να συγκεντρώσουμε όσο το δυνατόν περισσότερους πίνακες ζωγραφικής αναφερόμενους στην Επανάσταση χρησιμοποιήσαμε ψηφιακούς διαδικτυακούς πίνακες-τοιχούς. Οι πιο δημοφιλείς ιστότοποι, που προσφέρουν δωρεάν υπηρεσίες δημιουργίας ψηφιακών πινάκων-τοιχών, είναι οι Padlet (<https://el.padlet.com>) και Lino (<https://en.linoit.com>). Πρόκειται για Web 2.0 εργαλεία, αρκετά παρόμοια (Andres, Sanchis & Poler, 2016), που είναι εφαρμογές της τεχνολογίας του «υπολογιστικού νέφους». Αποτελούν διαδικτυακούς χώρους συνεργασίας, που επιτρέπουν στους χρήστες να δημιουργήσουν ηλεκτρονικά σύντομα σημειώματα, τύπου «post it», σε έναν κοινό ψηφιακό διαδικτυακό πίνακα-τοιχό σημειώσεων. Τα σημειώματα αυτά μπορούν να περιέχουν κείμενο, εικόνες, βίντεο. Η πρόσβαση σε αυτά τα περιβάλλοντα μπορεί να γίνει μέσω οποιουδήποτε προγράμματος περιήγησης διαδικτύου και από οποιαδήποτε συσκευή (Andres et al., 2016 · Fuchs, 2014), καθιστώντας τα εργαλεία σχετικά εύκολα στη χρήση, χωρίς προηγούμενη προετοιμασία (Fuchs, 2014). Προσφέρουν επιπλέον ασφάλεια, καθώς τα κέντρα αποθήκευσης δεδομένων τους χρησιμοποιούν πρωτόκολλα SSL (Secure

Sockets Layer) (Andres et al., 2016). Ένα μειονέκτημα των ψηφιακών πινάκων-τοιχών είναι ότι, παρόλο που παρέχουν ένα ψηφιακό περιβάλλον για ενεργή ανταλλαγή ιδεών, δεν φαίνεται να ενθαρρύνουν την κριτική μεταξύ των μαθητών, οι οποίοι αποφεύγουν να επισημάνουν λάθη στις αναρτήσεις συμμαθητών τους που δημοσιεύτηκαν στους πίνακες-τοιχούς (Deni & Zainal, 2018).

Ο πρώτος ψηφιακός πίνακας-τοιχός που δημιουργήσαμε αφορούσε τους ζωγράφους του απελευθερωτικού αγώνα. Χρησιμοποιήσαμε τον ιστότοπο Padlet, που ανήκει στην ομώνυμη εταιρεία που έχει έδρες στο Σαν Φρανσίσκο της Καλιφόρνια των ΗΠΑ και στην Σιγκαπούρη (Padlet, 2021). Είναι ένα ιδιαίτερα εύχρηστο εργαλείο, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο συνεργασίας των μαθητών (Αλεξούδα, 2021). Λειτουργεί σαν ένα διαδικτυακό φύλλο χαρτιού. Οι αλλαγές αποθηκεύονται αυτόματα και η διαμοίραση γίνεται πολύ απλά, μέσω ενός κοινού υπερσυνδέσμου (Αλεξούδα, 2021). Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μαθητές χωρίς εγγραφή, αλλά σε αυτή την περίπτωση δεν καταγράφεται το όνομα του χρήστη που κάνει την ανάρτηση. Όποιος θέλει να αναρτά επωνύμως θα πρέπει να πραγματοποιεί είσοδο είτε δημιουργώντας λογαριασμό χρήστη στον ιστότοπο Padlet, είτε μέσω λογαριασμού Google, Microsoft ή Apple. Μπορούν να μεταφορτωθούν αρχεία μεγέθους μέχρι 25 MB στη δωρεάν έκδοση και μέχρι 250 MB στην έκδοση με συνδρομή. Αυτή τη στιγμή προσφέρεται η δυνατότητα δημιουργίας μέχρι τριών (3) πινάκων χωρίς χρέωση. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατόν ο χρήστης να κερδίσει και λίγους επιπλέον δωρεάν πίνακες. Όμως, η τιμολογιακή πολιτική αναπροσαρμόζεται συχνά.

Το Padlet προσφέρει τη δυνατότητα αξιοποίησής του στην εκπαιδευτική διαδικασία και συμβολής του στην εφαρμογή μαθητοκεντρικών προσεγγίσεων (Ellis, 2015 · Fuchs, 2014). Μπορεί να βελτιώσει τη συνολική μαθησιακή εμπειρία, παρέχοντας ευκαιρίες στους μαθητές να αλληλεπιδράσουν με το θεματικό υλικό και τις απόψεις που δημοσιεύτηκαν από συμμαθητές τους (Ellis, 2015). Πρόκειται για ένα εύχρηστο συνεργατικό εργαλείο, που οι μαθητές του Γυμνασίου και του Λυκείου χρησιμοποιούν ευχάριστα. Αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα του και το αξιοποιούν αποτελεσματικά στο πλαίσιο της διασχολικής συνεργασίας (Αλεξούδα, 2021). Όλοι οι μαθητές έχουν την ικανότητα να συνεισφέρουν και να μαθαίνουν ο ένας από τον άλλο. Έχουν δε άμεση πρόσβαση σε ένα πλήθος απαντήσεων από άλλους μαθητές και δεν ακούν απλώς κάποιες προφορικές απαντήσεις (Fuchs, 2014).

Η πρόσκληση των μαθητών έγινε με την αποστολή του συνδέσμου του ψηφιακού πίνακα-τοιχού. Το Padlet είναι διαθέσιμο σε 29 γλώσσες, μία από τις οποίες είναι η ελληνική. Υποστηρίζει σχεδόν κάθε τύπο αρχείου. Διαθέτει πολύχρωμες επιλογές ταπετσαρίας, διάφορες διατάξεις των αναρτήσεων και πολλές επιλογές στις ρυθμίσεις που κάνει ο διαχειριστής του πίνακα-τοιχού (όπως, μπορεί να δώσει τη δυνατότητα στους χρήστες να δίνουν ψήφους στις αναρτήσεις άλλων χρηστών, να απενεργοποιήσει τη δυνατότητα επεξεργασίας των αναρτήσεων από άλλους χρήστες εκτός του δημιουργού τους). Επίσης παρέχεται η δυνατότητα ενσωμάτωσης του ψηφιακού πίνακα σε άλλη ιστοσελίδα.

Ο δεύτερος ψηφιακός πίνακας-τοιχός είχε θέμα τις προσωπογραφίες των ηρώων της Επανάστασης. Χρησιμοποιήσαμε τον ιστότοπο Lino. Ανήκει στην ιαπωνική εταιρεία Asteria, με έδρα το Τόκιο (Asteria, 2021). Για να κάνει κάποιος ανάρτηση σε έναν ψηφιακό πίνακα θα πρέπει να πραγματοποιήσει είσοδο στον ιστότοπο, είτε κάνοντας εγγραφή, είτε μέσω λογαριασμού Google, Facebook ή Twitter. Για να αποκτήσει δικαίωμα ανάρτησης ένας χρήστης σε πίνακα-τοιχό, αλλά ακόμα και δυνατότητα προβολής του, θα πρέπει να έχει λάβει πρόσκληση συμμετοχής. Οι αναρτήσεις μπορούν να είναι στην ελληνική γλώσσα. Ένα μειονέκτημα του ιστοτόπου Lino είναι

ότι ο ψηφιακός πίνακας-τοίχος δεν κατέστη εφικτό να ενσωματωθεί στον ιστότοπο του σχολείου. Η λύση που δόθηκε ήταν τα στιγμιότυπα οθόνης, που δημοσιεύτηκαν στον ιστότοπο του σχολείου.

Για τους επόμενους ψηφιακούς πίνακες-τοίχους που επρόκειτο να δημιουργήσουμε, ζητήσαμε από τους μαθητές και τις μαθήτριες, που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, να επιλέξουν ποιον από τους δύο ιστοτόπους προτιμούν (Padlet ή Lino). Για το λόγο αυτό δημιουργήσαμε ένα ερωτηματολόγιο στο περιβάλλον της η-τάξης (eclass.sch.gr), το οποίο απάντησαν ανώνυμα. Το αποτέλεσμα του ερωτηματολογίου ήταν 70% υπέρ του Padlet, έναντι 30% υπέρ του Lino. Έτσι, οι υπόλοιποι πίνακες-τοίχοι δημιουργήθηκαν στον ιστότοπο Padlet.

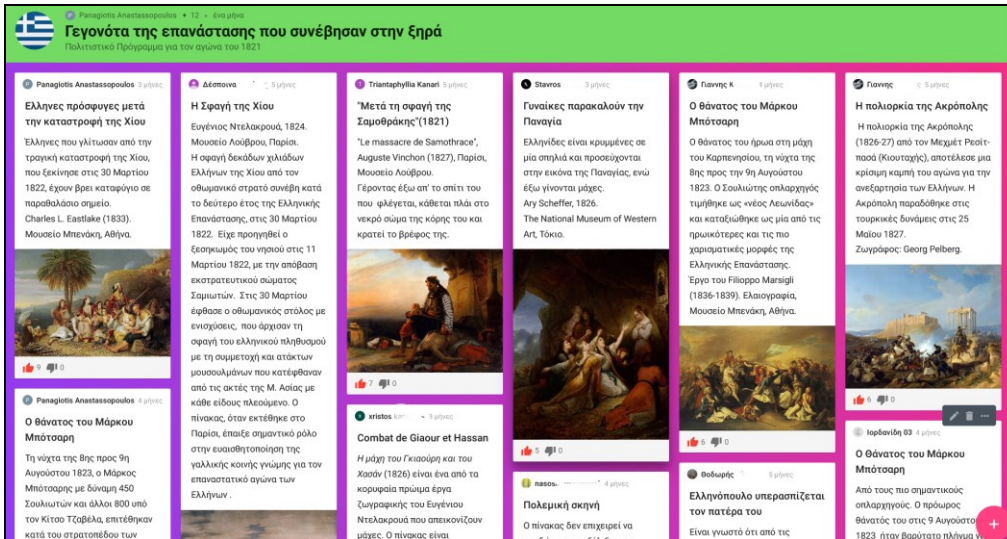
Συνολικά, δημιουργήσαμε σταδιακά πέντε (5) ψηφιακούς πίνακες-τοίχους σημειώσεων, στους οποίους οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να αναρτήσουν πίνακες-ζωγραφικής και πληροφορίες:

1. Ζωγράφοι του απελευθερωτικού αγώνα: οι μαθητές/τριες προσέθεσαν πληροφορίες και προσωπογραφίες Ελλήνων και ξένων ζωγράφων της επαναστατικής και της μετεπαναστατικής περιόδου. Για τη δημιουργία του χρησιμοποιήθηκε ο ιστότοπος Padlet. Η διεύθυνση του πίνακα στο διαδίκτυο είναι: <https://padlet.com/anpanagiotis/zografoi>.
2. Προσωπογραφίες ηρώων της Επανάστασης: οι μαθητές/τριες αναζητήσαν προσωπογραφίες ηρώων του απελευθερωτικού αγώνα. Χάρη σε αυτούς τους πίνακες έχουμε μία εικόνα για πολλούς αγωνιστές και πολλές αγωνίστριες του απελευθερωτικού αγώνα. Χρησιμοποιήσαμε τον ιστότοπο Lino (εικ.1).
- 3.

Εικόνα 1: ο ψηφιακός πίνακας με τις προσωπογραφίες των ηρώων στο Lino

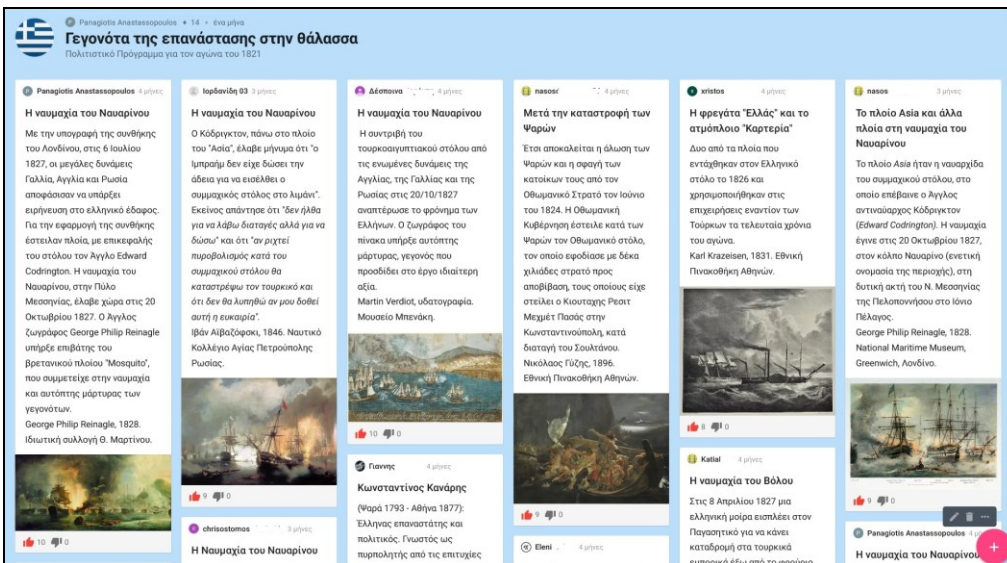
4. Γεγονότα του αγώνα που συνέβησαν στην ξηρά: συγκεντρώσαμε πολλούς από τους πίνακες ζωγραφικής που απεικονίζουν γεγονότα του απελευθερωτικού αγώνα, όπως μάχες, θάνατο πολεμιστών, προσφυγιά κ.ά. (εικ. 2). Η διεύθυνση του πίνακα στο διαδίκτυο είναι: <https://padlet.com/anpanagiotis/1821land>.

Εικόνα 2: τμήμα του ψηφιακού πίνακα στο Padlet, με γεγονότα του αγώνα στην Ξηρά

- Γεγονότα του αγώνα που συνέβησαν στη θάλασσα: συγκεντρώσαμε πολλούς από τους πίνακες ζωγραφικής που απεικονίζουν γεγονότα του απελευθερωτικού αγώνα που συνέβησαν στην θάλασσα (εικ. 3). Ορισμένα από τα έργα δημιουργήθηκαν με τις οδηγίες των ίδιων των ηρώων των ναυμαχιών, ή από ζωγράφους που ήταν αυτόπτες μάρτυρες των συγκρούσεων. Η διεύθυνση του πίνακα στο διαδίκτυο είναι: <https://padlet.com/anpanagiotis/1821sea>.

6.

Εικόνα 3: τμήμα του ψηφιακού πίνακα στο Padlet, με γεγονότα του Αγώνα στην θάλασσα

- Γεγονότα που συνέβησαν κατά τις πολιορκίες του Μεσολογγίου: κατά τη διάρκεια της επανάστασης, η πόλη πολιορκήθηκε δύο φορές, το 1822 και το 1825. Η δεύτερη πολιορκία έληξε με την ηρωική Έξοδο του Μεσολογγίου, τη νύχτα του Σαββάτου 10 προς Κυριακή των Βαΐων 11 Απριλίου 1826. Ο ηρωισμός των Μεσολογγιτών και εκείνων που έσπευσαν να τους βοηθήσουν, αποτέλεσε έμπνευση για σπουδαίους ζωγράφους εκείνης της εποχής, αλλά και της μετεπαναστατικής περιόδου. Τους δημοφιλέστερους πίνακες συγκεντρώσαμε σε έναν ψηφιακό πίνακα-τοίχο στο Padlet. Η διεύθυνση του πίνακα στο διαδίκτυο είναι: <https://padlet.com/anpanagiotis/mesologgi>.

2.5 Αποτύπωμα του αγώνα στη λογοτεχνία

Η Επανάσταση του 1821 συγκλόνισε και επέδρασε δημιουργικά στον πνευματικό κόσμο του 19ου αιώνα σε όλη την Ευρώπη. Το αποτύπωμά της στη λογοτεχνία υπήρξε πλούσιο και ανεξίτηλο. Ήδη στα προεπαναστατικά χρόνια οι Έλληνες της διασποράς προετοίμασαν την εξέγερση ενώ παράλληλα η δημοτική ποίηση κατέγραφε τα πάθη, την αγωνία και τις ελπίδες των υπόδουλων Ελλήνων. Με το ξέσπασμα της Επανάστασης, τα Επτάνησα και η φιλελεύθερη Ευρώπη έδωσαν πάμπολλα δείγματα λογοτεχνικής παραγωγής στην ποίηση και στην πεζογραφία που ενίσχυσαν και διέδωσαν τον αγώνα των Ελλήνων. Τα διαφορετικά είδη λογοτεχνίας ήταν ποικίλης εθνικής προελεύσεως, δημοτικά τραγούδια, επιστολογραφία, προτρεπτικός λόγος - πεζός και ποιητικός - αυτοβιογραφία, ποίηση - Επτανησιακή, Γαλλική, Αγγλική, Ιταλική, Ρωσική. Το γεγονός αυτό εισήγαγε τις μαθήτριες και τους μαθητές στη συγκριτική λογοτεχνία (Αντωνοπούλου, Καρακάση & Πετροπούλου, 2015), άσκησε την κρίση τους και τους καθοδήγησε να επιλέξουν ανάμεσα στην πληθώρα των έργων. Η επιλογή αποσπασμάτων από την πεζογραφία και την ποίηση της εποχής για τις ανάγκες του προγράμματος ήταν ενδεικτική και δεν φιλοδοξούσε να καλύψει όλο το εύρος της λογοτεχνίας του αγώνα του 1821. Οι πηγές από τις οποίες άντλησαν αποσπάσματα είναι κυρίως ηλεκτρονικές: το σχολικό βιβλίο των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (Πύλη), το Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού και επιλεγμένα άρθρα από τον ηλεκτρονικό τύπο.

Για να συγκεντρώσουμε τα αποσπάσματα των λογοτεχνικών κειμένων, χρησιμοποιήσαμε το περιβάλλον του «νέφους αποθήκευσης δεδομένων» Google Drive και συγκεκριμένα την υπηρεσία συνεργατικών εγγράφων Google Docs. Το Google Drive είναι μία υπηρεσία αποθήκευσης και συγχρονισμού αρχείων, που παρέχεται από την αμερικανική εταιρεία Google Inc. Κυκλοφόρησε στις 24 Απριλίου του 2012 και δίνει τη δυνατότητα δημιουργίας νέων εγγράφων, υπολογιστικών φύλλων, παρουσιάσεων κ.ά. Τα αρχεία αυτά μπορεί να τα διαχειριστεί ένα άτομο μόνο του, ή να τα μοιραστεί με άλλους και να συνεργαστεί μαζί τους σε πραγματικό χρόνο. Όλες οι αλλαγές αποθηκεύονται αυτόματα στο «νέφος». Προσφέρει δωρεάν σε όλους τους χρήστες του χώρο αποθήκευσης μεγέθους 15 GB (Google Inc., 2021). Η πρόσβαση παρέχεται από οποιαδήποτε συσκευή είναι συνδεδεμένη στο διαδίκτυο. Έτσι, μέσα από το Google Drive, οι μαθητές/τριες μπορούν εξ αποστάσεως να συνεργάζονται για μία κοινή τους εργασία, ενώ οι εκπαιδευτικοί μπορούν να παρακολουθούν την πρόοδο τους μέσω μιας δυναμικής και διαδραστικής διαδικασίας. Με αυτό τον τρόπο ενθαρρύνεται η συνεργασία και αναπτύσσονται συνεργατικές δεξιότητες (Αλεξούδα, 2021 · Τσαράβα & Μαρκάκη, 2015).

Δημιουργήσαμε τέσσερα κοινόχρηστα έγγραφα και σε καθένα από αυτά δόθηκε δικαίωμα επεξεργασίας στις μαθήτριες και τους μαθητές που ανέλαβαν να συγκεντρώσουν το αντίστοιχο υλικό κάθε εγγράφου. Τα κοινόχρηστα αρχεία Google Docs στα οποία οι συμμετέχοντες/ουσες αναρτούσαν τις επιλογές τους, με μία εικόνα του λογοτέχνη – αν υπήρχε – και σύντομο κείμενο πληροφοριών, αναφέρονταν στις παρακάτω θεματικές ενότητες:

1. Προεπαναστατικά κείμενα και τραγούδια: ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή, το Σάλπισμα Πολεμιστήριου του Αδαμάντιου Κοραή, ο Παπατρέχας του Αδαμάντιου Κοραή.
2. Πεζογραφία στα χρόνια της επανάστασης: η Αυτοβιογραφία της Ζακυνθινής συγγραφέως Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου, Επιστολή του Οδυσσέα Ανδρούτσου στους Γαλαξιδιώτες, Η γυναίκα της Ζάκυθος και οι Μισολογγίτισσες

του Διονύσιου Σολωμού, Υπόμνημα υπέρ της Ελλάδας του Γάλλου συγγραφέα Φρανσουά Σατομπριάν.

3. Δημοτικά τραγούδια: τα κλέφτικα τραγούδια που αφηγούνται τη ζωή και τα κατορθώματα των κλεφτών πριν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης.
4. Ποίηση στα χρόνια της επανάστασης: τα ποιήματα του Διονύσιου Σολωμού με τίτλους οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι, η Καταστροφή των Ψαρών, Ύμνος εις την Ελευθερίαν, Εις τον θάνατον του Λόρδου Μπάιρον. Η Ωδή Εννάτη εις Ελευθερίαν του Ανδρέα Κάλβου, υποστηρικτικοί στον Αγώνα στίχοι των Ρώσων ποιητών Αλεξάντρ Πούσκιν και Νικολάι Γκνέτιτς, φιλελληνικά κείμενα του Γάλλου λογοτέχνη Βικτόρ Ουγκώ, ποίημα για τον Θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη του Ιταλού ποιητή Αλεάρντο Αλεάρντι.

Στη συνέχεια το υλικό που συγκεντρώθηκε δημοσιεύτηκε στον ιστότοπο του σχολείου (εικ. 4).

	<p>Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου</p> <p>Αυτοβιογραφία</p> <p>Η Αυτοβιογραφία της Ζακυνθινής λόγιας Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου (1801-1832), μια σημαντική ιστορική μαρτυρία και συγχρόνως το πρώτο αξιόλογο δείγμα γυναικείας γραφής στη νεοελληνική γραμματεία (1881). Αναφέρεται στην αναζήτηση της ελευθερίας από μια νέα γυναίκα των αρχών του 19ου αιώνα και φανερώνουν την αντίδρασή της στο άκουσμα της είδησης για την επανάσταση του 1821.</p> <p>Προσωπογραφία της Μαρτινέγκου. Νικόλαος Καντούνης, 1832.</p> <p>Εις τούτον τον καιρόν, δηλαδή τη 25 Μαρτίου 1821, την ημέραν του Ευαγγελισμού, έρχεται ο ποτέ διδάσκαλός μου Θεοδόσιος Δημάδης, και μας κάμνει γνωστόν με πολλήν του χαράν πως οι Γραικοί ανήγγειλαν τα όπλα εναντίον των Οθωμανών, πως η Πάτρα και οι πλησίον της χώρες ήδη είχαν σείσει τον ζυγόν της σκλαβίας, και πως οι επίλοιπες χώρες, κατά την συμφωνίαν ίσως, είχαν τότε καμωμένον το ίδιον, αλλά, ως πλέον μακράν, ακόμη η είδησις δεν ήτον φθασμένη εις την Ζάκυνθον. Ούτως είπεν μαύρος, διότι τέτοια ήτον η φήμη, οπού παρευθύς έτρεξεν.</p> <p>Εγώ εις τα λόγια του άκουσα το αίμα μου να ζεσταίνει, επεθύμησα από καρδίας να ήθελον ημπορώ να ζωστώ άρματα, επεθύμησα από καρδίας να ήθελε ημπορώ να τρέξω διά να δώσω βοήθειαν εις ανθρώπους, όπου δι' άλλο -καθώς εφαινόταν- δεν επολεμούσαν, παρά διά θρησκείαν και διά πατρίδα, και διά εκείνην την ποθητήν ελευθερίαν, η οποία, καλώς μεταχειριζόμενη, συνηθά να προσενεί την αθανασία, την δόξαν, την ευτυχίαν των λαών. Επεθύμησα, είπα, από καρδίας, αλλά εκοίταξα τους τοίχους του σπιτιού, όπου με εκρατούσαν κλεισμένην, εκοίταξα τα μακρά φορέματα της γυναικείας σκλαβίας και ενθυμήθηκα πως είμαι γυναίκα, και περιπέλιον γυναίκα Ζακυνθία, και αναστάναε, αλλά δεν έλειψα όμως από το να παρακαλέσω τον Ουρανόν διά να ήθελε τους βοηθήσει να νικήσουν, και τιοούτης λογής να αξιωθώ και εγώ η ταλαίπωρος να ιδώ εις την Ελλάδα επιστρεμμένην την ελευθερίαν και, μαζί με αυτήν, επιστρεμμένας εις τας καθέδρας τους τας σεμνάς Μούσας, από τας οποίας η τυραννία των Τούρκων τόσο και τόσο καιρόν τας εκρατούσε διωγμένας.</p> <p>Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου, ΙΤΥΕ Διόφαντος, Αθήνα.</p>	<p>Αρχική Εικονογράφηση Προσωπογραφίες ηρώων Γεγονότα στην ξηρά Γεγονότα στη θάλασσα Πίνακες για το Μεσολόγγι Ζωγράφοι του αγώνα Λογοτεχνία Προεπαναστατικά κείμενα Πεζογραφία Δημοτικά Τραγούδια Ποίηση Ντοκιμαντέρ Επικοινωνία</p>
	<p>Ο Οδυσσεύς Ανδρούτσος γράφει στους Γαλαξιδιώτες στις 22 Μαρτίου 1821</p> <p>«Αγαπητοί μου Γαλαξιδιώται,</p> <p>Ήτανε βέβαια από το Θεό γραμμένο να δράξωμε τα άρματα μια μέρα και να χυθούμε κατεπάνω στους τυράννους μας, που τόσα χρόνια ανελέημονα μας τυραγνεύουν. [...] Τώρα η Τουρκία είναι μπερδεμένη σε πολέμους και δεν έχει ασκέρια να στείλη</p>	

Εικόνα 4: τμήμα της ιστοσελίδας του σχολείου για την πεζογραφία στα χρόνια της Επανάστασης

2.6 Ιστορικό ντοκιμαντέρ

Η δημιουργία ενός ντοκιμαντέρ με θέμα την επίδραση των έργων Ευρωπαίων ζωγράφων του 19ου αιώνα πάνω στην πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης, όσον αφορά τον Αγώνα ανεξαρτησίας των Ελλήνων, ήταν φυσικό επόμενο μετά την ολοκλήρωση των ψηφιακών πινάκων και συνολικά για το πρόγραμμα. Ο τίτλος του δεκάλεπτου ντοκιμαντέρ που δημιουργήσαμε είναι «Οι εικόνες του Αγώνα

του 1821 αφυπνίζουν τους Ευρωπαίους» και αναφέρεται στην αλλαγή της Ευρωπαϊκής πολιτικής από συμπαγή αρνητική σε διπλωματία φιλελληνική και υποστηρικτική της Επανάστασης. Πρόκειται για ένα σημαντικό κεφάλαιο της Ελληνικής ιστορίας, που κατέληξε στην ανεξαρτησία του πρώτου εθνικού κράτους στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (ΙΕΕ, 1975).

Η δημιουργία μαθητικών βίντεο μυθοπλασίας ή τεκμηρίωσης δίνει τη δυνατότητα ενεργητικής και συνεργατικής μάθησης, καλλιεργεί τη συμμετοχή, τη δημιουργικότητα και τη συν-δημιουργικότητα μέσα σε αυθεντικά περιβάλλοντα μάθησης καθώς και τον οπτικοακουστικό γραμματισμό. Στηρίζεται σε αρχές και πρότυπα της κοινωνικό-εποικοδομητικής και της κριτικό-κοινωνικής προσέγγισης. Η γνώση «οικοδομείται» από τους μαθητές και τις μαθήτριες μέσω της διανοητικής και πρακτικής δημιουργικής δραστηριότητας, καθώς τα στοιχεία και οι πληροφορίες μετατρέπονται σε γνώση (Παπαδημητρίου, 2018).

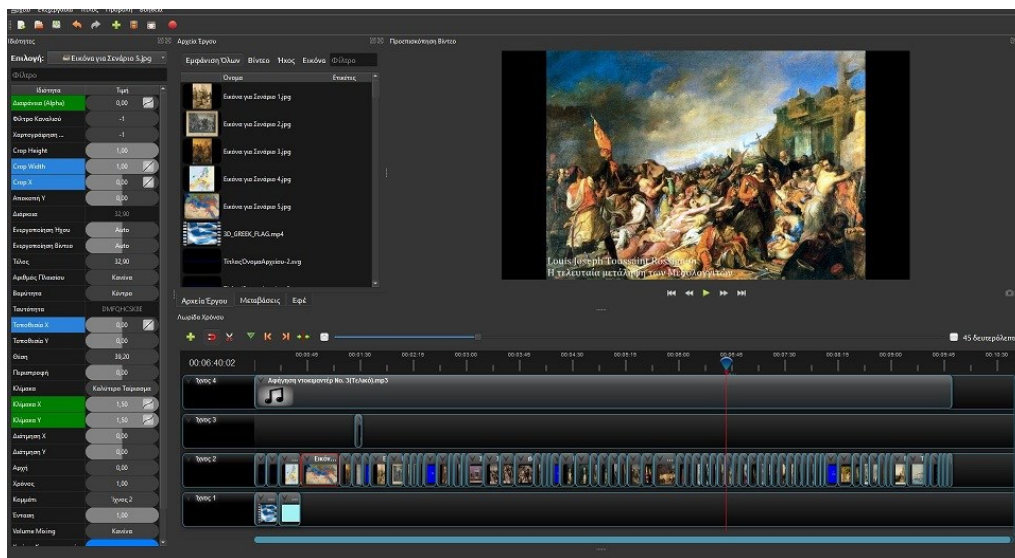
Σύμφωνα με τους Παπαδοπούλου, Μπακόπουλο και Πριγκιπάκη (2021), η κινηματογραφική εικόνα είναι ταυτόχρονα γνώση αλλά και βίωση των γεγονότων που προβάλλονται και γι' αυτό μπορεί να συναγωνιστεί και συχνά να εκτοπίσει άλλες τυπικές μορφές εκπαίδευσης. Η δημιουργία μιας ταινίας μικρού μήκους είναι ένα εργαλείο εξαιρετικά δυνατό στα χέρια ενός εκπαιδευτικού, αλλά και πολύ ευέλικτο. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από όλα τα γνωστικά αντικείμενα, αφού απαιτεί γλωσσικές δεξιότητες όπως την συγγραφή σεναρίου και τη χρήση συμπυκνωμένου λόγου, εξάσκηση στην άρθρωση, δημιουργία χρονοδιαγράμματος, μουσική και εικαστική έκφραση. Το πλέον εντυπωσιακό όφελος αυτής της δημιουργίας είναι τα συναισθήματα ολοκλήρωσης και μοιράσματος με τους συμμαθητές τους, τους καθηγητές του σχολείου τους, τους γονείς τους, ενός έργου το οποίο απαιτούσε χρόνο, προσπάθεια και υπομονή.

Για τη δημιουργία ενός ντοκιμαντέρ υπάρχουν σήμερα διαθέσιμα ελεύθερα λογισμικά, τα οποία μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν και να οδηγήσουν στη δημιουργία ελκυστικών διδακτικών περιβαλλόντων (Παπαδοπούλου κ.ά., 2021). Το ντοκιμαντέρ δημιουργήθηκε από πενταμελή ομάδα του προγράμματος πολιτιστικών θεμάτων, που αποτελούνταν από μία μαθήτρια και τέσσερις μαθητές. Κανείς από την ομάδα δεν είχε προηγούμενη εμπειρία στη δημιουργία ταινίας. Η ομάδα αναζήτησε εκείνα τα εικαστικά έργα που επηρέασαν την κοινή γνώμη της Ευρώπης του 19ου αιώνα, ιδιαιτέρως την περίοδο 1821 - 1828, και διαπίστωσε τη σχέση των ζωγράφων με την εθνική εξέγερση. Το σενάριο γράφτηκε από τέσσερα μέλη της ομάδας (μία μαθήτρια και 3 μαθητές) με την καθοδήγηση των υπεύθυνων εκπαιδευτικών. Τα τέσσερα μέλη ακούγονται και στην αφήγηση του σεναρίου στο ντοκιμαντέρ.

Η ομάδα συγγραφής του σεναρίου του ντοκιμαντέρ μελέτησε τα κομβικά σημεία της εξέλιξης του αγώνα απελευθέρωσης τα οποία επένδυσε με εικόνες που αντιστοιχούν στο αφηγηματικό κείμενο. Αρχικά περιγράφεται η αρνητική στάση της καθεστηκίας Ευρωπαϊκής τάξης και της Ιεράς Συμμαχίας, που εθελουφλούσαν και παρέβλεπαν με τρόπο κυνικό τον αγώνα για ελευθερία και ανεξαρτησία των Ελλήνων από την Τουρκική κυριαρχία. Στη συνέχεια αναφέρονται τα προεπαναστατικά κινήματα (Αλεξ. Υψηλάντης) και η συμβολή των Ελλήνων της διασποράς (Αδ. Κοραή, Ρήγα Βελεστινλή) στο ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821. Ακολουθεί η κάμψη του αγώνα το 1824, η συνεισφορά και η υποστήριξη πνευματικών ανθρώπων της Ευρώπης (Μπάιρον, Σατομπριάν, Βουτιέ, Ουγκό, Βιλμάν). Το κύριο μέρος του ντοκιμαντέρ αναφέρεται στο εικαστικό έργο του Γάλλου ζωγράφου Ε. Ντελακρουά και τη σχέση του με τον μεγάλο φιλέλληνα Λόρδο Μπάιρον, καθώς και στην προσφορά Ευρωπαίων ζωγράφων του κινήματος του ρομαντισμού στη διάδοση του άνισου αγώνα των Ελλήνων στους λαούς της Ευρώπης. Τα έργα Ευρωπαίων

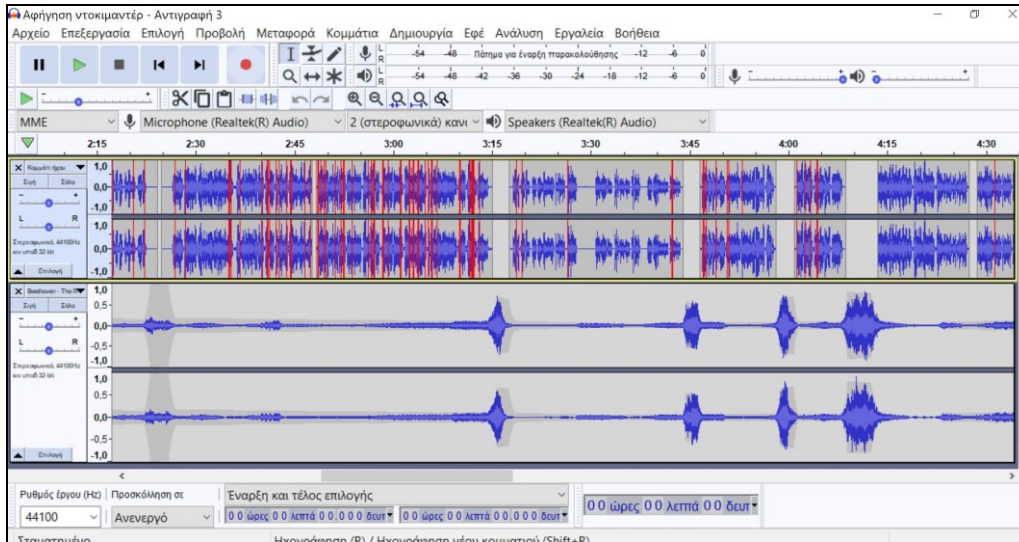
καλλιτεχνών του 19ου αιώνα συνέβαλαν στη μεταστροφή της Ευρωπαϊκής πολιτικής και, σε συνδυασμό με τα γεωστρατηγικά συμφέροντα, οδήγησαν στην υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, τον Ιούλιο του 1827, στη ναυμαχία στο Ναυαρίνο τον Οκτώβριο του 1827 και στην επέμβαση στην Πελοπόννησο (Dorbani-Bouabdellah, 2016 · IEE, 1975 · Μπίκα, 2012 · Μύστακας & Τσοτσόρου, 2009).

Δύο μαθητές της ομάδας ανέλαβαν την τεχνική επεξεργασία του ντοκιμαντέρ. Χρησιμοποίησαν το πρόγραμμα OpenShot Video Editor, που είναι ένα λογισμικό επεξεργασίας βίντεο, ελεύθερου και ανοιχτού κώδικα, που κυκλοφόρησε πρώτη φορά το 2008 και διατίθεται δωρεάν, για κάθε λειτουργικό σύστημα, από την εταιρεία OpenShot Studios, που εδρεύει στο Ρόκγουολ της πολιτείας Τέξας των ΗΠΑ (<https://www.openshot.org>). Είναι αρκετά εύχρηστο και λειτουργικό για ερασιτεχνική χρήση και οι μαθητές, ιδιαίτερα εξοικειωμένοι με την τεχνολογία, δεν δυσκολεύτηκαν στη χρήση του, παρότι το χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά. Απαιτεί όμως χρόνο και υπομονή, προκειμένου να υπάρξει ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα (εικ. 5).

Εικόνα 5: το ντοκιμαντέρ δημιουργήθηκε με το λογισμικό OpenShot Video Editor.

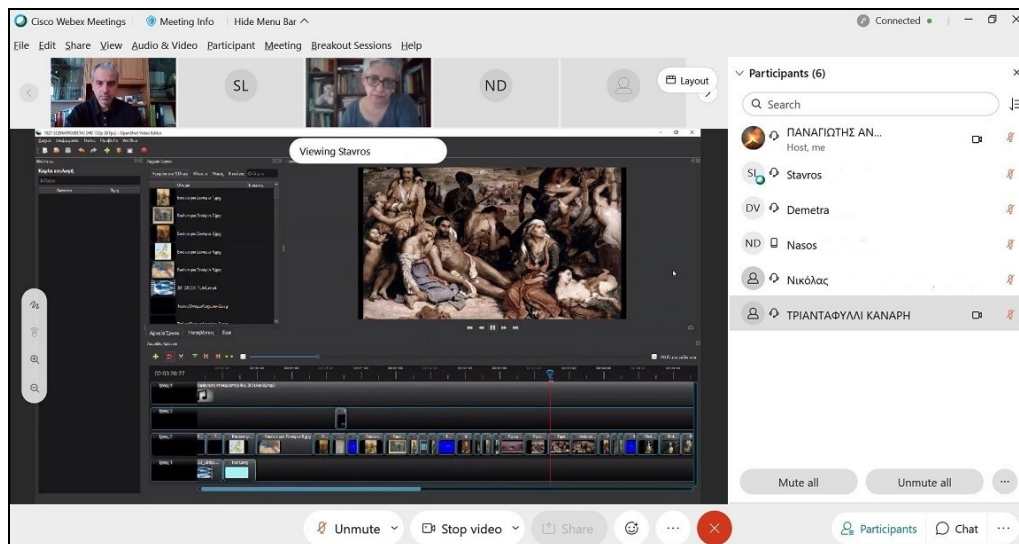
Η επεξεργασία του ήχου, δηλαδή η ηχογράφηση της αφήγησης του σεναρίου από τους μαθητές και η μουσική επένδυση του ντοκιμαντέρ έγινε με το λογισμικό Audacity (εικ. 6). Πρόκειται για ένα δημοφιλές και ελεύθερο λογισμικό, που είναι διαθέσιμο για όλα τα λειτουργικά συστήματα και προσφέρει υψηλού επιπέδου επεξεργασία ήχου (<https://www.audacityteam.org>).

Εικόνα 6: η επεξεργασία του ήχου του ντοκιμαντέρ έγινε με το λογισμικό Audacity.

Η μουσική επένδυση του ντοκιμαντέρ είναι αποσπάσματα από το έργο 113 «Τα ερείπια των Αθηνών» (Die ruinen von Athen) του Γερμανού συνθέτη Λούντβιχ βαν Μπετόβεν (Ludwig van Beethoven). Ο Μπετόβεν συνέθεσε το έργο το 1811, για το ομώνυμο θεατρικό έργο με θέμα τη σκλαβωμένη Ελλάδα.

Η δημιουργία του ντοκιμαντέρ και η υλοποίηση συνολικά του προγράμματος, έγινε τηρώντας όλους τους προβλεπόμενους από την πολιτεία κανόνες για τον περιορισμό της διασποράς της νόσου Covid-19 και την προστασία όλων των συντελεστών. Γι' αυτόν τον λόγο, οι συναντήσεις της ομάδας έγιναν διαδικτυακά, μέσω του περιβάλλοντος τηλεδιάσκεψων Cisco Webex Meetings, κάτι που δυσκόλεψε αρκετά τη δημιουργία του ντοκιμαντέρ (εικ. 7).

Εικόνα 7: συνάντηση της ομάδας μέσω τηλεδιάσκεψης στο Cisco Webex Meetings.

Το ντοκιμαντέρ μεταφορτώθηκε στον ιστότοπο www.youtube.com (αποκτώντας τη διεύθυνση <https://youtu.be/q8mzdm9a4k0>), καθώς και στο αποθετήριο ταινιών του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου (<https://video.sch.gr>). Στη συνέχεια ενσωματώθηκε και δημοσιεύτηκε στον ιστότοπο του σχολείου.

2.7 Αξιολόγηση

Στη μαθητική ομάδα συμμετείχαν αρχικά δεκαέξι (16) από τις/τους είκοσι τρεις (23) μαθήτριες και μαθητές ενός τμήματος της Γ΄ τάξης Γυμνασίου. Μέχρι το τέλος συμμετείχαν ενεργά δώδεκα (12) μαθήτριες και μαθητές, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν υψηλών σχολικών επιδόσεων. Σε κάθε μέρος του προγράμματος ήταν ελεύθεροι να επιλέξουν τη συμμετοχή τους, γεγονός που δήλωνε το ενδιαφέρον τους. Ενδεικτικό της ελεύθερης βούλησής τους ήταν το γεγονός ότι από τους 16 μαθητές/τριες, τέσσερις (4) μετά από ελάχιστη συμμετοχή σε έναν από τους πέντε θεματικούς πίνακες δεν έλαβαν περαιτέρω μέρος σε επόμενα στάδια του προγράμματος. Οι 12 μαθητές/τριες που έφεραν εις πέρας το έργο συνέβαλαν ελεύθερα σε ό,τι τους προκαλούσε το ενδιαφέρον και εξέφραζαν την ικανοποίησή τους, τόσο για τις επιμέρους ενέργειές τους όσο και για το συνολικό αποτέλεσμα.

3. Συμπεράσματα

Το 4ο Γυμνάσιο Νέας Ιωνίας Αττικής τίμησε την επέτειο της συμπλήρωσης 200 χρόνων από την έναρξη της Επανάστασης του 1821 με το Πρόγραμμα Πολιτιστικών Θεμάτων «Η εικονογράφηση του αγώνα εθνικής απελευθέρωσης του 1821 και το αποτύπωμά του στη λογοτεχνία» και με το ιστορικό ντοκιμαντέρ «Οι εικόνες του αγώνα του 1821 αφυπνίζουν τους Ευρωπαίους».

Εξαιτίας της αναστολής της δια ζώσης εκπαιδευτικής λειτουργίας, οι δράσεις κατέστη εφικτό να πραγματοποιηθούν με μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και αποκλειστικά με την χρήση ψηφιακών εργαλείων.

Επιβεβαίωσαν την ανάγκη ενσωμάτωσης αυτού του είδους εγχειρημάτων στην εκπαιδευτική διαδικασία τόσο για την ενίσχυση ενδιαφέροντος για τα κλασικά μαθήματα, όπως η ιστορία και η λογοτεχνία, όσο και για την καλλιέργεια δεξιοτήτων στη σύγχρονη τεχνολογία.

Ήταν ένα σύνθετο εγχείρημα που απαιτούσε οργάνωση, συνεργασία, ανάληψη πρωτοβουλίας, συνέπεια και προσέφερε πολλαπλά οφέλη στην ομάδα εργασίας της Γ΄ τάξης. Μέσα από την εμπειρία της σχεδίασης, της πραγματοποίησης και της παρουσίασης του προγράμματος, οι μαθήτριες και οι μαθητές πλούτισαν τις ιστορικές και λογοτεχνικές τους γνώσεις, έμαθαν να αναζητούν έγκυρη βιβλιογραφία στο διαδίκτυο, να αποδελτιώνουν και να παραπέμπουν στις πηγές.

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες ασκήθηκαν στη χρήση και στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων των ψηφιακών εργαλείων, με σκοπό τη δημιουργία μιας σύνθετης εργασίας. Εξάλλου, η συναισθηματική παράμετρος μάς επεσήμανε ότι οι μαθητές επιδεικνύουν θέληση, υπομονή, ευρηματικότητα σε δραστηριότητες που διαφέρουν από το τυπικό μάθημα, ακόμη και σε μια περίοδο περιορισμού της κυκλοφορίας και κλειστού σχολείου, και αισθάνονται ικανοποίηση και περηφάνια με την ολοκλήρωση του έργου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αλεξούδα, Γ. (2021). Αξιοποίηση των εφαρμογών Padlet και Google Slides στα συνεργατικά σχολικά προγράμματα: Διδακτικά παραδείγματα και προτάσεις. *Μάθηση με τεχνολογίες, τεύχος 6*. Ανακτήθηκε 8 Ιουλίου 2021, από https://mag.e-diktyo.eu/wp-content/uploads/2021/03/6t_01_alexouda.pdf.
- Αναστασιάδης, Π. (2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, 16(2)*, 20-48. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.25506>.

- Andres, B., Sanchis, R. & Poler, R. (2016). Decision-making in teamworks: sticky notes tool for degree students. *In Proceedings of ICERI2016 Conference 14-16 November 2016*, Σεβίλλη, Ισπανία. doi: [10.21125/iceri.2016](https://doi.org/10.21125/iceri.2016).
- Αντωνοπούλου, Α., Καρακάση, Κ. & Πετροπούλου, Ε. (2015). *Συγκριτολογία*. Αθήνα: Ελληνικά ακαδημαϊκά ηλεκτρονικά συγγράμματα και βοηθήματα. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2021, από https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4329/1/00_master_document_neo-KOY.pdf.
- Asteria (2021). *About Asteria*. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2021, από <https://www.asteria.com/jp/en/company/about/>.
- Deni, A. & Zainal, Z. (2018). Padlet as an educational tool: pedagogical considerations and lessons learnt. *In the Proceedings of the 10th International Conference on Education Technology and Computers, 26-28 October 2018*. Τόκιο, Ιαπωνία. doi: <https://doi.org/10.1145/3290511.3290512>.
- Dorbani-Bouabdellah, M. (2016). La guerre d'Indépendance en Grèce. *Histoire par l'image*. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021, από <http://histoire-image.org/fr/etudes/guerre-independance-grece>.
- Ellis, D. (2015). Using Padlet to increase student engagement in lectures. *In Proceedings of European Conference on eLearning, 29-30 October 2015*. Hatfield, Αγγλία. Ανακτήθηκε 8 Ιουλίου 2021, από <https://pure.coventry.ac.uk/ws/portalfiles/portal/3943939/Padlet+COMB.pdf>.
- Fuchs, B. (2014). The Writing is on the Wall: Using Padlet for Whole-Class Engagement. *LOEX Quarterly*, 40 (4), 7-9. Ανακτήθηκε 8 Ιουλίου 2021, από https://uknowledge.uky.edu/libraries_present/80.
- Gonzalez-Martinez, J. A., Bote-Lorenzo, M. L., Gomez-Sanchez, E. & Cano-Parra, R. (2015). Cloud computing and education: A state-of-the-art survey. *Computers & Education*, 80, 132-151. doi: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.08.017>.
- Google Inc. (2021). *Google Drive*. Ανακτήθηκε 15 Ιουλίου, 2021, από <http://www.google.com/drive/about.html>.
- Hodges, C. Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). *The Difference between Emergency Remote Teaching and Online Learning*. Ανακτήθηκε 4 Ιουλίου 2021, από <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
- ΙΕΕ (1975). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ', τ. ΙΒ'*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Κανταράκη, Σ. (2012). Εναλλακτική Πολυτροπική διδασκαλία Ιστορίας με ΤΠΕ μέσω e-Twinning. Στο Χ. Καραγιαννίδης κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά του 8^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση», 28-30 Σεπτεμβρίου 2012*. Βόλος. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2021, από <https://www.academia.edu/3891400>.
- Κατμάδα, Α., Πολιτόπουλος, Ν. & Χονδρούλη, Β. (2015). Συνεργατική δημιουργία ψηφιακών comics με χρήση του εργαλείου Google Drive. Στο Β. Δαγδιλέλης κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά του 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της ΕΤΠΕ για την Ένταξη των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία, 30 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2015*. Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2021, από <http://www.etpe.gr/custom/pdf/etpe2349.pdf>.
- Κ.Υ.Α. Δ1α/Γ.Π.οικ.71342/6-11-2020. Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 έως και τη Δευτέρα 30 Νοεμβρίου 2020. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας 4899, τ. Β', σ. 12*.
- Κωνσταντινίδου, Κ. (2017). *Τα ηλεκτρονικά εργαλεία συνεργατικής μάθησης και η χρήση τους στην εκπαίδευση: δυνατότητες και περιορισμοί*. Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2021, από <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/20426>.
- Μπίκα, Σ. (2012). *Τα έργα των Ιταλών ζωγράφων Lipparini και Marsigli στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Φιλελληνισμού κατά την Επανάσταση του 1821*. Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2020, από <http://ikee.lib.auth.gr/record/131823/files/bika.pdf>.
- Μπούρας, Χ. (2014). *Τηλεματική και Νέες Υπηρεσίες. Ηλεκτρονική μάθηση*. Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανακτήθηκε στις 8 Μαΐου 2021, από <https://eclass.upatras.gr/modules/document/?course=CEID1089>.
- Μύστακας, Ε., & Τσοτσόρου, Α. (2017). Ο Διονύσιος Σολωμός και οι ευρωπαίοι εικαστικοί καλλιτέχνες: Παράλληλες εικόνες της Ελληνικής επανάστασης. *Σύγκριση*, 20, 119-137. doi: <https://doi.org/10.12681/comparison.77>.
- Νικονάνου, Ν., Μπουνιά, Α., Φιλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α. & Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Ελληνικά ακαδημαϊκά ηλεκτρονικά συγγράμματα και βοηθήματα. Ανακτήθηκε, 10 Ιουλίου 2021, από <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/712/8/NIKONANOY.pdf>.

- Padlet (2021). *About us*. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2021, από <https://el.padlet.com/about/us>.
- Panofsky, E. (1991). *Μελέτες εικονολογίας* (Α. Παππάς Μτφ.). Αθήνα: Νεφέλη.
- Παπαδημητρίου, Σ. (2018). Διαδραστικό Ψηφιακό Διδακτικό Σενάριο Αξιοποίησης και Δημιουργίας Βίντεο στη Διδασκαλία των Θετικών Επιστημών. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 14(2), 10-25. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.19002>.
- Παπαδοπούλου, Ζ., Μπακόπουλος, Ν. & Πριγκυπάκης, Ε. (2021). Δημιουργία ταινίας μικρού μήκους, το σχολείο αλλιώς... *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 121-137. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.23232>.
- Πουρκός, Μ. (2016). *Πλαίσιο, Σώμα, Βίωμα, Αναπαραστάσεις*. Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg.
- Σλάιχερ, Α. (2021, 4 Ιουλίου). Η πανδημία μας έκανε να επαναφεύρουμε την εκπαίδευση. *Το Βήμα*, 24-25.
- Σοφός, Α. (2015). Διδασκαλία ως φαινόμενο χωροχρονικής αποπλαισίωσης και ο ρόλος των νέων και ψηφιακών Μέσων για το σχεδιασμό της. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 11(1), 8-19. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.9817>.
- Τσαράβα, Κ. & Μαρκάκη, Ε. (2015). Συνεργατικές δραστηριότητες με χρήση εργαλείων του υπολογιστικού νέφους με σκοπό την επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην χρήση του Youtube στην εκπαιδευτική πράξη. Στο Β. Δαγδύλης κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά του 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της ΕΤΠΕ για την Ένταξη των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία*, 30 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 2015. Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε 15 Μαρτίου, 2016, από <http://www.etpe.gr/custom/pdf/etpe2367.pdf>.
- Υπουργείο Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων (1992). Υ.Α. Γ2/4867/23-10-1992: Σχολικές Δραστηριότητες. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* 629, τ. Β', 2-3.
- Υπουργείο Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων (2003). Υ.Α. 21072α/Γ2/13-3-2003: Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού-Γυμνασίου: Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Ιστορίας κ.ά. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* 303, τ. Β'.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (2020). Εγκύκλιος 137053/ΓΔ4/09-10-2020: *Σχεδιασμός και Υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων για το σχολικό έτος 2020-2021*. Αθήνα.
- Χαρίση, Δ. (2021). Η εφαρμογή της σχολικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, την περίοδο του Covid-19. *Νέος Παιδαγωγός*, 24, 419-426. Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2021, από neospaidagogos.online/files/24_Teychos_Neou_Paidagogou_Maios_2021.pdf.